

SVANTE LUNDGREN
**ERICH FROMMIN
 SOCIALISMIKÄSITYS**

Mitä on sosialismi? Leninin tunnetun määritelmän mukaan sosialismi on neuvostovaltaa ja sähköistämistä. Mainiossa romaanissaan *Laulu tulipunaisesta rubiinista* norjalainen kirjailija Agnar Mykle antaa päähenkilönsä lausua seuraavan määritelmän: sosialismi on puhtaita kehoja ja sinfoniakonsertteja tehtaissa. Motiivina opiskelijasosialistin tämänkaltaiseen sosialismin määritelmään oli hänen syvä pettymyksensä sosialistivereiden hygieniaan ja puuttuvaan musiikin arvostamiseen.

Erich Fromm ei koskaan lukenut Agnar Myklen kirjaa eikä sen takia voinut ottaa kantaa siinä esiintyvään sosialismin määritelmään. On kuitenkin ilmiselvää, että Frommin käsitys sosialismista oli paljon lähempämänä Myklen romaanihenkilön kuin Leninin määritelmää. Frommille sosialismi ei ollut ainoastaan poliittis-taloudellinen, vaan myös kulttuurillinen ja henkinen kysymys. Sosialismissa ei hänelle ollut ensisijaisesti kyse yhteiskunnan järjestämisestä vaan ihmiskunnan kohtalosta, tarpeesta luoda maailmaan ihmisen arvoa kunnioittava ja ihmisen vapauttamiseen tähtäävä yhteiskunta.

KUKA FROMM?

Erich Fromm (1900–80) tunnetaan parhaiten neopsykoanalyytikkona ja menestyksellisten kirjojen kirjoittajana. Hän oli myös terävä yhteiskuntakriitikko ja rauhanaktivisti, joka Albert Einsteinin, Albert Schweitzerin ja Bertrand Russellin tavoin arvosteli teollistuneen maailman epäinhimillisiä piirteitä. Sosialisti Fromm sanoi olleensa niin kauan kuin muisti. Ortodoksijuutalainen kasvatus loi häneen syvän epäluulon kapitalismissa vallitsevaa rahan ylivaltaa kohtaan. Lapsuusmaailmansa antikapitalistisuutta hän korosti erästä esi-isäänsä koskevalla tarinalla. Kyseinen mies oli 1800-luvun Saksassa elänyt harras juutalainen kauppias, joka istui kaupassaan kaikki arkipäivät tutkimaan pyhiä kirjoituksia. Joka kerta kun kauppaan tuli asiakas kauppias katsoi tätä kiusaantuneena ja kysyi vihaisesti: ”Eikös ole toista kauppaan johon voisit mennä?”

Frommin sosialistiset ideat tulevat selvästi esiin melkein kaikissa hänen kirjoissaan, myös tunnetuissa menestyskirjoissa *Escape from Freedom* (1941, suom. nimellä *Pako vapaudesta*), *The Art of Loving* (1956, suom. *Rakkauden vaikea taito*) ja *To have or to be?* (1976, suom. *Olla vai omistaa?*). Vuonna 1961 Fromm julkaisi teoksen nimeltä *Marx's Concept of Man*, jota ei ole suomennettu. Siinä hän esittää Marxin filosofiasta humanistisen tulkinnan, johon tietysti oli vaikuttanut Marxin varhaiskirjoitusten ilmestyminen. Frommin mukaan ei pelkästään nuori, vaan myös kypsä Marx oli humanistinen ajattelija. Koska esitelmäni aihe ei kuitenkaan ole Frommin Marx-tulkinta, en aio käsitellä tätä yhä ajankohtaista problematiikkaa sen enempää.

Aion sen sijaan keskittyä Frommin yhteiskunnalliseen pääteokseen *The Sane Society* (1955, suom. *Terve yhteiskunta*). Siinä Fromm arvostelee armottomasti teollistunutta maailmaa ja ennen kaikkea silloista kotimaataan Yhdysvaltoja. Suuri enemmistö kansalaisista elää henkisesti vielä kivikautta ja on kiinni totemismissa ja epäjumalanpalvonnassa, väittää Fromm. Ja kehitys näyttää kulkevan yhä pidemmälle väärään suuntaan. Olemme valinnan edessä: robotismi tai hu-

FROMM, Erich

manistinen kommunitaarinen sosialismi. Kaikesta päättäen ihminen on valinnut robotismin ja sen mukana, pitkällä tähtäimellä, mielettömyyden ja itsetuhon.

Frommin teoksen ilmestymisestä on kulunut yli 40 vuotta, mutta tunnen silti tarvetta tarkastella hänen silloista yhteiskuntakritiikkiään ja sosialistista vaihtoehtoaan. Voimmeko me tämän päivän ihmiset oppia siitä jotakin? Onko Frommin yhteiskuntakritiikki yhä pätevää? Onko hänen vaihtoehdossaan jotain meille, jotka sanomme uskovamme sosialismiin, mutta emme tiedä mitä sosialismi loppujen lopuksi tarkoittaa?

Kun Fromm tarkastelee oman aikansa länsimaista yhteiskuntaa, niin hän lainaa päätöksensä Vanhan Testamentin profetoilta ja analyttiset työkalunsa Marxilta. Hänen oma panoksensa on ennen muuta sosiaalipsykologinen. Keskeiseksi kysymykseksi kohoaa, miten 1900-luvun kapitalistinen yhteiskunta vaikuttaa ihmisen luonteeseen.

Fromm erottaa omassa yhteiskunnassaan seuraavat ominaispiirteet: teollisen tuotannon valtava kasvu, pääoman keskittyminen, suuryhtiöiden kasvava valta, työväenluokan lisääntyvä taloudellinen ja poliittinen voima, massakulutuksen synty. Kaikki nämä ominaispiirteet ilmenevät tämän päivän maailmassa vielä silmiinpistävämpinä kuin neljäkymmentä vuotta sitten. Pääoma on tänään keskittyneempää kuin koskaan. Suurilla yhtiöillä oli paljon valtaa silloin ja vielä enemmän nyt. Kulutus ja kaupallistuminen leimaavat nykyään yhteiskuntaa vielä syvemmällä tavalla kuin vuosisadan puolivälissä.

VIERAANTUMINEN JA KAPITALISMI

Kun Fromm käsittelee ihmisen osaa kapitalistisessa maailmassa, ottaa hän lähtökohdaksi vieraantumisen käsitteen. Hän käyttää sitä melko epämääräisesti ja arvostelijat ovatkin sanoneet, että hän kutsuu kaikkia psykologisia ja sosiaalisia ongelmia vieraantumiseksi. Yrittäkäämme kuitenkin ottaa selvää, mitä hän oleellisimmin tarkoittaa.

Frommille vieraantuminen on sitä, että ”ihminen ei koe itseään omien voimiensa ja sisäisen rikkautensa aktiiviseksi haltijaksi vaan köyhtyneeksi ’esineeksi’ ja riippuvaiseksi ulkopuolisista voimista, joihin hän on ulkoistanut elävät ominaisuutensa..” Vieraantumista on esiintynyt aina. Kun Vanhan Testamentin profetat puhuivat epäjumalanpalveluksesta, he tarkoittivat juuri sitä ilmiötä, jota tänään kutsutaan vieraantumiseksi. Mutta modernissa kapitalistisessa yhteiskunnassa vieraantuminen on saavuttanut huippunsa. Marxin analyysin perustalta Fromm kuvailee, miten vieraantuminen on pilannut ihmisen suhteen työhön ja kulutustavaroihin sekä myös valtioon, kanssaihmiseen ja omaan itseensä.

Kun Frommin kirjaa lukee tänään, tulee usein tunne kuin teksti olisi kirjoitettu tässä ja nyt. Niin ajankohtaista se on. Mutta on myös asioita, jotka ovat muuttuneet tai muuttumassa. Työelämä ei ehkä ole yhtä vieraantunutta enää sen jälkeen, kun fordistisesta tuotantotavasta, siis liukuhihnatyöstä, on päästy eroon. Joillain elämäntilanteilla muutokset taas ovat merkinneet vieraantumisen huomattavaa kasvua; näin esim. kulutuksen ja vapaa-ajan vieton piirissä.

Frommin mukaan me syömme mielikuvia, juomme etikettejä ja ostamme tavaroita omistaaksemme emmekä käyttääksemme niitä. Koska emme kuitenkaan ole tyytyväisiä, kehitämme loputtoman tarpeen saada lisää. Nykyään, kun myyntituotteita on ilmaantunut tuhansittain lisää ja mainosbudjetit ovat moninkertaistuneet, pätevät Frommin sanat entistäkin suuremmissa määrin.

On selvää, että köyhässä yhteiskunnassa, missä ihmisten tarpeita ei ole tyydytetty, on kulutusta lisättävä. Mutta tiettyssä pisteessä kulutuksesta tulee vieraantunutta. Norjassa tehdyn tutkimuksen mukaan taloudellinen kasvu ja lisääntyvä kulutus merkitsivät vuoteen 1960 saakka myös elämänlaadun parannusta. Sen jälkeen kulutus on yhä jatkanut kasvuaan, mutta elämänlaatu ei ole enää parantunut. Mutta Frommille tärkeää ei ole vain kulutuksen määrä vaan myös sen laatu. ”[K]ulutustapahtuman tulisi olla konkreettinen inhimillinen tapah-

tuma, jossa ovat mukana aistimme, ruumilliset tarpeemme, esteettinen makumme – jossa toisin sanoen me konkreettisena, aistivana, tuntevana, arvioivana ihmisolentona olemme mukana; kulutus-tapahtuman tulisi olla mielekäs ja inhimillinen produktiivinen kokemus.”

Suurin muutos Frommin ajoista on mielestäni tapahtunut vapaa-ajan viettämisessä. Fromm kuvaa hyvin elävästi, miten vieraantunut ihminen on passiivinen myös pitäessään hauskaa, miten vapaa-ajan viettämisohjaa viihdeteollisuus ja miten ihmisten makua manipuloidaan. Sittemmin viihdeteollisuus on paisunut räjähdysmäisesti. Frommin aikana televisio vasta teki tuloaan, nykyään kotitalouksilla on yleensä käytössään useita televisioita, ainakin yksi video ja niissä kymmeniä, jopa satoja kanavia. Viihdeteollisuuden tavaton kasvu johtaa yhä enenevässä määrin ilmiöön, jota Fromm myös piti yhtenä kapitalismin tuntomerkinä: samankaltaistumiseen. Me kaikki katselemme kaikkialla maailmassa samoja televisio-ohjelmia, kuuntelemme samaa musiikkia ja pelaamme samoja tietokonepelejä.

Toinen kapitalismia leimaava piirre on Frommin mukaan nimeä, näkymätön, vieraantunut valta. Joskus aikoinaan työntekijää valvoi auktoriteetti, jonka hän hyvin tunnusti: paikallinen pomo. Tänäpäin tehtaalla omistaa ylikansallinen yhtiö, jonka pomoa työntekijä ei ole koskaan nähnyt ja jonka nimeä hän ei luultavasti edes osaa lausua. Valta on nimetöntä ja näkymätöntä.

Vielä paremmin tämä pätee politiikan alalla, missä korkein auktoriteetti nykyään ovat Markkinat. Hallituksen täytyy tätä nykyä nauttia, ei suinkaan kansan vaan Markkinoiden luottamusta. Kun hallitus tuo jonkin esityksen julkisuuteen, kohdistuu jännitys siihen, mitä mieltä markkinavoimat mahtavat asiasta olla. Markkinavoimat käyttävät nykyään suurta valtaa, joka on nimetöntä ja näkymätöntä.

Fromm oli hyvin pessimistinen sen suhteen, voisiko demokratia toimia modernissa kapitalistisessa maailmassa, jossa ihmisten tahtoa manipuloidaan kovakouraisesti ja poliittisia näkemyksiä markkinoi-

daan kuin saippuaa. On ilmeistä, että Fromm kirjoitti näin amerikkalaisesta näkökulmastaan. Pohjoismaissa poliittiset puolueet ovat olleet enemmän kansanliikkeen kaltaisia. Mutta täälläkin asiat ovat muuttumassa. Puolueet ovat kehittyneessä enenevässä määrin poliittisen vallan harjoittajiksi, jolloin ne menettävät aidon kansanliikkeen luonteensa. Julkisuudessa poseeraamisesta tulee poliitikon menestyksen edellytys. Samalla kampanjointi muuttuu kalliimmaksi; raha ratkaisee nykyään Suomenkin politiikassa.

Vieraantuminen vaikuttaa ihmisen itsetuntoon ja terveyteen. Vieraantunut ihminen – vaikka olisikin hyvin sopeutunut moderniin yhteiskuntaan – ei voi koskaan olla täysin terve, koska hän näkee itsensä esineenä, sijoituksena jota hän itse ja muut manipuloivat. Täten häneltä puuttuu itseyden tunne. Hallitukseen tästä syntyvää ahdistusta hän yrittää vimmatusti mukautua, olla kuin kaikki muut. Näin hänestä tulee automaatti, robotti. Koska hän kuitenkin elää jatkuvassa hylätyksi tulemisen pelossa, saattavat hänen tuskansa johtaa vakaviin ongelmiin: mielen sairauksiin, alkoholismiin, itsemurhaan.

ERILAISIA RATKAISUJA

Mitä sitten voitaisiin tehdä? Mistä löytyisi ratkaisu? Miten voisimme luoda vieraantumattoman terveen yhteiskunnan?

Yhden ratkaisun tarjoaa auktoritaarinen ideologia. Fasismi, natsismi ja stalinismi lupaavat vieraantuneille ihmisille uutta varmuutta ja suojaa. Ne opettavat itse kutakin ulkoistamaan omat voimansa johtajaan, valtioon ja isänmaahan, joille heidän tulee alistua ja joita heidän tulee palvoa. Tällä tavoin ihminen pakenee vapautta uuteen orjuuteen. Tänäpäinkin tämä ratkaisu muodostaa vakavan vaaran. Mutta tämän päivän fasismi on toisenlaista kuin 1930-luvun. Tätä modernimpaa ja jotenkin sivistyneempää, mutta ytimeltään siltänsä samaa vanhaa fasismia edustavat Ranskan Le Pen ja Itävallan Haider. Ja näiden veijareiden aatteellinen serkku, Carl I. Hagen, oli äskettäin pidettyjen Norjan vaalien suuri voittaja! Kiinnostavaa sekin, että

Hagenin menestystä tuskin voidaan selittää työttömyyden aiheuttamalla katkeruudella, Norjassa kun ei työttömyyttä juuri ole.

Toista ratkaisua Fromm kutsuu superkapitalismiksi. Hän esittelee ja torjuu omana aikanaan esitetyn ratkaisulinjan, että kaikista ihmisistä tehtäisiin pieniä kapitalisteja, rohkaistaisiin heitä kilpailuun ja itsekkyYTEEN. Tänä päivänä superkapitalistista ratkaisua tarjoaa uusliberalismi, joka tähtää – saksalaisen teologin Helmut Gollwitzerin sanoin – yhteiskunnan täydelliseen ”Durchkapitalisierung”:iin, maailmaan jota hallitsevat täydellisesti Markkinat ja jossa poliittinen ohjaus on minimoitu. Superkapitalismi ei itse asiassa ole mikään ratkaisu, se ainoastaan lisää vieraantumista ja tekee ihmisestä tuottamisen ja kulutuksen orjan.

Kolmas – ja Frommin mielestä ainoa oikea – ratkaisu on sosialismi. 1950-luvun Yhdysvalloissa ei sosialismista puhuminen ollut helppoa. Mutta Fromm puhui. Tästä ja varmasti monesta muustakin syystä FBI:llä oli hänestä laaja kansio rekisterissään.

Frommin mielestä ns. yleiseen mielipiteeseen oli juurtunut täysin väärä kuva sosialismista. Aito sosialismi – jota Frommin mukaan olivat perimmiltään julistaneet melkein kaikki suuret sosialistiset ajattelijat: Owen, Fourier, Proudhon, Kropotkin, Marx jne. – tähtää vieraantumisen vapautumiseen ja jokaisen ihmisen täydelliseen ja vapaaseen kehitykseen.

Fromm oli suuri Marxin ihailija. Mutta *The Sane Society* -teoksessa hän arvostelee Marxia osittain aika ankarastikin. Hänen myöhemmissä kirjoituksissaan tällaista kritiikkiä ei enää esiinny, vaan niissä Marxia yksinomaan kehuaan. Muuttiko siis Fromm näkemyksiään? Siihen ei viittaa mikään; hän vain oli myöhemmin sitä mieltä, että arvostelu oli syytä kohdistaa enemmän marxilaisuuteen kuin itseensä Marxiin. Sen rakia hän Marxista kirjoittaessaan ei ottanut näitä asioita enää esille.

The Sane Society:ssa esitetty Marx-kritiikki on tärkeää ja mielenkiintoista. Marxin kolmena suurimpana virheenä Fromm pitää hä-

nen seuraavia näkemyksiään: 1. Marx ei ottanut huomioon ihmiseen sisältyvää moraalista tekijää. Hän ei ymmärtänyt, että parempaa yhteiskuntaa ei voida rakentaa ilman että ihmiset ovat kokeneet moraalisen muutoksen elämässään. 2. Marx yliarvioi tavattomasti sosialismin toteuttamismahdollisuuksia. Roomaa ei rakennettu päivässä eikä sosialistista yhteiskuntaa luoda lyhyessä ajassa, vaan se voi vaatia varsin pitkiäkin ajanjaksoja. 3. Marx uskoi virheellisesti, että tuotantovälineiden sosialisointi ei ole ainoastaan välttämätön vaan myös riittävä ehto kapitalistisen yhteiskunnan muuttamiseksi sosialistiseksi yhteistoiminnalliseksi järjestelmäksi. Todellisuudessa ei työntekijälle ole suurtakaan merkitystä sillä, johtaako yhtiötä valtiollinen vai yksityinen byrokratia. Oleellisempia ovat työnteon todelliset edellytykset, työntekijän suhde työhön, työtovereihin ja työnjohtajiin.

Frommin mielestä sosialismin myöhempi kehitys ei ole ollut kovinkaan rohkaisevaa. Sosiaalidemokratit ovat muuttuneet puolueeksi, joka edustaa ainoastaan työväenluokan taloudellisia intressejä, eivät- kää ylläpidä minkäänlaista visiota sosialistisesta yhteiskunnasta. Kommunistit taas suorittivat epätoivoisen harppauksen ja yrittivät rakentaa sosialistisen yhteiskunnan ilman mitään muuta perustaa kuin vallanharjoitus ja tuotantovälineiden sosialisointi. Tämän loikan seuraukset ovat olleet katastrofaaliset.

HUMANISTINEN KOMMUNITAARINEN SOCIALISMI

Itse kannattamastaan sosialismin muodosta Fromm käyttää nimeä humanistinen kommunitaarinen sosialismi (*Humanist Communitarian Socialism*). Tämä sosialismi on humanistista, koska sen keskipisteenä on ihminen, ja kommunitaarista koska sen päämääränä on ”teollinen järjestelmä, jossa jokainen työläinen osallistuisi järjestelmän toimintaan aktiivisesti ja vastuullisesti, jossa työ olisi miellyttävää ja mielekästä ja jossa pääoma ei panisi työvoimaa työhön vaan päinvastoin työvoima pääoman.”

Humanistisen sosialismin ihanteiden mukaista tervettä yhteiskun-

taa luotaessa tarvitaan taloudellisia, poliittisia ja kulttuurisia muutoksia.

1. Taloudelliset muutokset

Frommin mielestä työelämässä tarvitaan yhteisjohtajuutta, työntekijöiden aktiivista osallistumista päätösten tekoon, keskitetyn ja hajautetun johtamismallin sopivaa sekoitusta. Tämä tarkoittaa, että omistusoikeutta on tuntuvasti rajoitettava. Omistajilla olisi oikeus saada sijoituksillensa tuottoa; sen sijaan heillä ei olisi rajatonta valtaa työelämässä.

Fromm ehdottaa myös valtion laajempaa puuttumista talouteen, sosialisointia, luksustuotteiden kulutuksen vähentämistä ja – aika yllättävästi vuonna 1955 – kansalaispalkkaa.

2. Poliittiset muutokset

Fromm suosittelee kyläkokouksen uudelleen käyttöönottoa modernissa teollisuusyhteiskunnassa. Koko väestö jaettaisiin pieniin viidensadan hengen ryhmiin, jotka kokoontuisivat säännöllisesti keskustelemaan paikallisista ja valtakunnallisista poliittisista kysymyksistä ja äänestämään niistä. Äänestyksien yhteistulos laskettaisiin ja otettaisiin huomioon – Fromm ei määrittele miten – asiasta lopullisesti päätettäessä. Tämä Frommin idea on teknologisen kehityksen nykyvaiheessa kovaties ajankohtaisempi kuin koskaan aikaisemmin. Kansanäänestyksiä voitaisiin nykyään ainakin periaatteessa järjestää esimerkiksi Internetin kautta. Uusien visioiden ja Frommin ehdotuksen välinen ero taas on siinä, että Frommin mukaan ihmisten ei tulisi tehdä päätöksiään yksin, vaan aina perusteellisen ryhmäkeskustelun jälkeen.

3. Kulttuuriset muutokset

Kuten jo mainitsin, Fromm lähti siitä että poliittiset ja taloudelliset muutokset eivät yksinään riitä. Sosialistiseen yhteiskuntaan voidaan päästä ainoastaan mikäli sen ideat täyttävät ihmisten sydämet uudella hengellä. Emme tarvitse uusia ihanteita emmekä uusia henkisiä päämääriä, väittää Fromm. Ihmiskunnan suuret opettajat ovat jo aikoja

sitten kertoneet, millä tavoin hyvää elämää eletään. Se mitä me tarvitsemme, on uusi päättäväisyys, joka pistää meidät ottamaan todesta sen, mitä me opetamme. ”Sydäntemme vallankumous ei kaipaa uutta viisautta – se kaipaa uutta vakavuutta ja antaumusta.”

Tähän päämäärään pääseminen edellyttää mittavia muutoksia koulutuksessa, siihen tarvitaan koko elämän kestävä oppimista ja myös uusia rituaaleja. ”Muutos atomistisesta kommunitaariseen yhteiskuntaan riippuu siitä, onnistuuko meidän taas luoda ihmisille mahdollisuus laulaa yhdessä, kävellä yhdessä, tanssia yhdessä, ihailla yhdessä...”

Frommin visio ei ole uusi. Kommunitaarisia sosialistisia utopioita luotiin paljonkin, etenkin syndikalistien ja anarkistien toimesta. Tämän päivän filosofiset ja sosiologiset kommunitaristit (kuten ”communitarians”-sana on alettu suomentaa) esittävät samankaltaisia näkemyksiä, vaikka itse kyllä epäilen että Fromm olisi aika monesta asiasta eri mieltä USA-laisten kommunitaristien kanssa.

Frommin visio on kaunis. Sitä muistuttava yhteiskunta olisi varmaankin paljon tämänhetkistä maailmaa parempi. Mutta onko hänen visionsa toteuttamiskelpoinen? Vai onko se jälleen yksi utopia, josta voi unelmoida mutta jota ei koskaan tule?

Fromm pyrki itse vastaamaan tähän kysymykseen. Hän piti visioita realistisena, ei suinkaan toiveajatteluun perustuvana. Todisteena hän vetosi tosiasiaan, että muutamat hänen esittämistään toimenpiteistä olivat jo toteutuneet, samoin siihen että jotkut pienryhmät olivat pystyneet elämään kokonaan hänen suosittelemiensa periaatteiden mukaisesti. Hän mainitsee tässä kohdin Robert Owenin, menno-riittien ja hutteriittien kommuunit sekä israelilaiset kibbutsit. Tarvemmin ja yksityiskohtaisemmin hän kertoo ranskalaisesta kommunitaarista liikkeestä ja yhdestä sen kommuunista, Boimondeaun kellonkuoritehtaasta. Sen saavutuksista Fromm on kovinkin innostunut. Työntekijät tekevät työtä ja opiskelevat. Yhteinen ja yksityinen ovat hyvässä tasapainossa kommuunin elämässä. Mutta tosiasia kyllä on,

ettei tämäkään kommuuni selviytynyt kilpailussa. Kuten moni muukin hyvään alkuun päässyt kooperatiivien yhteisö Boimondeau oli erittäin riippuvainen mainiosta johtajastaan, joka lopuksi jätti kommuunin, minkä jälkeen sen taival oli tehty.

Jugoslaviassa työntekijöiden "kanssajohtajuutta" yritettiin tietyiltä osin toteuttaa. Frommilla oli 1960- ja 1970-luvuilla läheiset yhteydet jugoslaavi-marxistien Praxis-ryhmään. Vuonna 1974 hän kirjoitti merkittävän Praxis-filosofin Mihailo Markovicin erääseen teokseen esipuheen, jossa hän ylistää Jugoslaviaa kolmesta syystä: 1. Jugoslaviaiset kukistivat natsit omin voimin, ilman ulkopuolista apua. 2. Jugoslavia vastusti stalinismia. 3. Jugoslavia oli suurista vaikeuksista, mm. etnisistä jännitteistä huolimatta pystynyt saavuttamaan humanistisen sosialismin.

Kun luen tämän tänään ja mietin, mitä entisessä Jugoslaviassa on tapahtunut, mieleni masentuu. Kun tiedän Mihailo Markovicin olevan tänä päivänä kiihkeä serbinationalisti, mieleni masentuu vielä enemmän. Mielestäni kaikkien sosialistien tulee ottaa Jugoslavian tapahtumat erityisen tarkan analyysin kohteeksi. Saatamme oppia niistä yhtä ja toista.

Mitä sanoisimme lopuksi? Onko Frommin kommunitaarinen sosialismi ainoastaan teoreettinen malli vailla toteutumisen mahdollisuuksia? Menikö se lopullisesti hautaan yhdessä sosialistisen Jugoslavian kanssa?

En tiedä. Sydämeni on kyllä halukas uskomaan Frommin visioon. Mutta järki empii, vaikka tiedän että Frommille kaikki tämän kaltaiset epäilyt ovat oleellisesti mielen velttouden oiretta ja todiste elätelijänsä synnynäisestä vakaumuksesta, että sitä mitä ei ole ollut ei voi olla eikä tule olemaan.

Fromm oli tosissaan. Humanistinen kommunitaarinen sosialismi ei ollut hänelle ainoastaan eräs vaihtoehto, vaan ainoa vaihtoehto. Hän päättää kirjansa – hänelle hyvin tyyppilliseen tapaan – viittamalla Raamattuun. "Tuhansia vuosia sitten eräälle pienelle kansalle

sanottiin: 'Minä olen pannut sinun eteesi elämän ja kuoleman, siunauksen ja kirouksen. Niin valitse siis elämä.' Meidänkin on tehtävä valintamme."

KIRJALLISUUS

Kaikki lainaukset on Erich Frommin teoksesta Terve yhteiskunta (Kirjayhtymä, Helsinki 1971). Muista Frommin kirjoista voi suositella etenkin seuraavia: Pako vapaudesta (Kirjayhtymä, Helsinki 1962), Olla vai omistaa? (Kirjayhtymä, Helsinki 1977) ja Omistamisesta oleamiseen (Kirjayhtymä, Helsinki 1993).

